

સમભાવનો પ્રભાવ

લેખક : ગિરિશકુમાર પરમાનંદ શાહ, 'કલ્પેશ'

અજ્ઞાન અને મોહને કારણે બાહ્ય વસ્તુઓમાં સાત્કૂળ અને પ્રતિકૂળ મનોવૃત્તિ થતાં રાગ અને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. “આવી મનોવૃત્તિ એજ સંસાર અને તેનો ક્ષય એજ મોક્ષ” માટે આત્મસુખના અભિલાષીએ સર્વવિધનોનો દઢતાથી સામનો કરી મનને રાગદ્વેષરહિત સમભાવવાળું બનાવવું જોઈએ અને સદા સમભાવમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; કારણ કે ક્ષયક્રમેણ પર ચઢવાને માટે સમભાવ એજ ઉત્તમ ઉપાય છે. જેણે આત્મનિશ્ચય કર્યો છે તે જ આવી ઉત્તમ સમભાવશ્રેણિ ઉપર આગળ વધી શકે છે. “સમભાવે આત્માને જેણે ભાળ્યો છે તે કોઈ પણ સંપ્રદાયનો હોય તો પણ મુક્તિ પામે છે- તેમાં સંદેહ નથી.” કારણ કે જેની સતત ધ્યાનદશા વર્તતી હોય તે જ શ્રેષ્ઠ સમત્વને ધારણ કરી શકે છે.

જ્યાં સુધી મનના સંકલ્પ વિકલ્પ ટળતાં નથી ત્યાં સુધી સમતા આવતી નથી. પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી અહંબુદ્ધિ અને મમતા જતાં, મનોગુપ્તિના યથાર્થ પરિપાલનથી વાસનાનો ક્ષય થાય છે ત્યારે જ સમતા પ્રગટે છે. પછી સચરાચર જગતની બાહ્ય વસ્તુઓમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ, પ્રિયાપ્રિય, હેયોપાદેય આદિ વિકલ્પ કલ્પનામાં રહેતી નથી. રાગદ્વેષ થતો નથી. ઉદાસીન પરિણામે વિષયો ભોગવાતા હોવા છતાં નવા કર્મો બંધાતા નથી, પણ ઉદયમાં આવતા પૂર્વકર્મોને સમભાવે વેદવાથી સવિશેષ નિર્જરા જ થાય છે. સમભાવથી બાહ્ય પદાર્થો મળતાં હર્ષ થતો નથી તેમજ તે જતાં શોક પણ થતો નથી. માન-અપમાન, સ્તુતિ-નિંદા, જીવિત-મરણાદિ સાતાવેદનીયજન્ય સુખ અને અસાતાવેદનીયજન્ય દુઃખના પ્રસંગમાં પણ મનની એકરૂપતા રહે છે તથા શત્રુમિત્ર પ્રત્યે પણ “વાસી ચંદનકલ્પવૃત્તિ” રહે છે. આગળ વધતાં ભવ અને મોક્ષમાં પણ ભેદબુદ્ધિ રહેતી નથી. કારણ કે સમભાવથી જ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા નિર્વિકલ્પકદશાના સુખને અનુભવતાં સમયનું પણ ભાન રહેતું નથી. સમભાવના આવા અનુભવગમ્ય મહિમાને તો યોગીઓ પણ વર્ણવી શકતા નથી.

સમભાવથી નિશ્ચય બનેલું મન ઘોર ઉપસર્ગોમાં પણ ચક્રાયમાન થતું નથી. આવી નિશ્ચયતાથી જ અનેકભવકૃત શુભાશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. સમતાથી અહિંસાની સિદ્ધિ થતાં વૈરભાવનો ત્યાગ થાય છે. સમતાવંત પ્રત્યે પ્રાયઃ કોઈ વૈરભાવ રાખતું નથી. કદાચ વૈરભાવ હોય તો પણ સમતાના પ્રભાવે ટળી જાય છે. એટલું જ નહિ પણ સમતાધારીના સાન્નિધ્યમાં સિંહ, સર્પ વગેરે કુર જીવો શાન્ત થઈ જાય છે અને ગાય-વાઘ, હંસ-બિલાડી, સર્પ-મયૂર વિ. પરસ્પરના બિતવૈરને પણ વિસરી જાય છે. સમભાવવાળા યોગીની સંગતથી તે ઉપદેશ ન આપે તો પણ કોંઈક દોષોનો ક્ષય થવાથી મન અત્યંત નિર્મળ બને છે અને સમતામાં પ્રવર્તન થાય છે. સમભાવથી મનોલય થતાં વિષયચડશૂન્યતા આવે છે. રાગાદિતિમિરનો નાશ થતાં સમભાવની શલાકાથી જ જીવ અને કર્મ પૃથક્-પૃથક્ થાય છે, નિમિષ માત્રમાં કરોડો જન્મનાં કર્મો ખપી જાય છે અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ પ્રકાશે છે. સમભાવથી જ કેવળજ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા અવિચલ સુખ અને પરમપદ પણ તેનું જ ફળ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો વિસ્તાર પણ મોહાગ્નિનું નિવારણ કરી સમભાવને જ પ્રગટ કરવા માટે છે - દઢ કરવા માટે છે.

સંતોને સમતા જ ખ્યારી લાગે છે. કારણ કે જ્યાં સમતા છે ત્યાં મુક્તિ છે. માટે મમતાનો ત્યાગ કરી સમતાનો આદર કરવો જોઈએ. તપ, જપ વગેરે સર્વ ક્રિયાઓ સમતા લાવવા માટે જ છે. સમતા જ શિવસુખની વેલડી છે. સમતાને ધારણ કરનારા પુણ્યાત્મા છે, મહાભાગ્યશાળી છે.

વસ્તુતઃ મુક્તિ પણ સમતાના હાથમાં જ છે, કારણ કે જ્યાં સુધી મન રાગદ્વેષાદિ દોષયુક્ત હોય ત્યાં સુધી આર્તશૌર્યરૂપ દુર્ગાતિકારક અપ્રશસ્ત ધ્યાનપરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે. ભાવચારિત્રરૂપ સમતાના અભાવે અભવ્યજીવો પણ દ્રવ્ય ચારિત્ર લઈને નવ ઐવેચક સુધી જાય છે પણ સંસાર-સમુદ્રને તરી શકતા નથી, અર્થાત્ સમતા વિના ત્રણેય કાળમાં મુક્તિ નથી.

જ્યારે જ્ઞાનના પરિપાકરૂપ સમભાવનું અવલબન લેવામાં આવે છે ત્યારે કર્મોને નિર્મૂળ કરનાર, મોક્ષના સાધનરૂપ પ્રશસ્ત ધ્યાન ઉત્પન્ન થાય છે એટલે સમભાવ જ સદ્ધ્યાનનું પ્રધાન અંગ છે. તેથી “ધ્યાન પણ સમભાવ રૂપ જ છે અને સમભાવ એ જ ઉત્તમ ધ્યાન છે.”—આમ ધ્યાન અને સમભાવનો કથંચિત્ અલેદ હોવાથી સમભાવનો આધાર ધ્યાન પર અને ધ્યાનનો આધાર સમભાવ પર છે. ક્ષયોપશમ અવસ્થામાં અપેક્ષાએ ધ્યાન અને સમભાવ બન્ને ક્રિયારૂપ ઘટે છે. પણ જ્ઞાન પછી આવી સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરનારા જગતમાં વિરલા જ હોય છે. ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાથી અનંત કર્મવર્ગીણાઓનો નાશ થાય છે અને અનેક કર્મપ્રકૃતિઓ મૂળમાંથી જ ટળી જાય છે. તેનાથી જ ક્ષણે ક્ષણે આત્મસુખ વેદાય છે. શુક્લધ્યાનનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી ક્ષાયિકજ્ઞાન થતાં સમતારૂપ ભાવચારિત્રમાં મનની ક્રિયાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તેથી તેરમા ગુણસ્થાનકે કેવલીને ફક્ત દ્રવ્યમન હોય છે, ભાવમન રહેતું નથી.

દૂકમાં આત્મજ્ઞાનનું ફળ સમતા છે. તે જ ભાવચારિત્ર છે, તે જ આનંદરૂપ છે, અને મોક્ષનું કારણ છે. સમતાથી વીર્યાન્તશય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી વીર્યોદ્ભાસમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે અને અંતે આત્મા ક્ષપકત્રેણિ આરોહીને મોક્ષ પામે છે.

મનોવૃત્તિઓ અંચળ છે, જ્યારે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્થિર છે. તેથી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ દેતા મનની સ્થિરતા થાય છે, રાગદ્વેષની પરિણુતિનો નાશ થાય છે અને સમભાવદશા પ્રગટે છે. જ્યારે આ આત્મા પોતાને ઔદારિક, તૈજસૂ અને કાર્મણુ એ ત્રણે શરીરથી ભિન્ન તથા રાગદ્વેષમોહથી રહિત અને સમસ્ત પરદ્રવ્યો તથા પર્યાયોથી વિલક્ષણુ બાણુ છે, ભિન્ન સ્વરૂપ નિશ્ચય કરે છે ત્યારે જ તે સમભાવમાં સ્થિર થાય છે. માટે કામભોગોથી વિરક્ત થઈ, શરીરની આસક્તિ છોડી સમભાવનું સેવન કરવું જોઈએ.

સમભાવના પ્રભાવે જીવનમુક્તદશા અનુભવાય છે, જે તેરમા ગુણસ્થાનકે સયોગી કેવળીને તથા અપેક્ષાએ કષાયના ઉપશમાદિ ભાવે સમભાવરૂપ અમૃતનો લેશ હોવાથી ચોથા ગુણસ્થાનકે પણ ઘટે છે. જ્યારે બાકીના ઉપર ઉપરનાં ગુણસ્થાનોમાં શુક્લ શુક્લ પરિણામથી સમભાવરૂપ અમૃતની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે—આમ સમભાવના અસંખ્ય ભેદો છે. તેમાંથી સર્વોચ્ચ સમત્વની પ્રાપ્તિ થતાં પૂર્ણયોગી બનાય છે. પૂર્વે મરુદેવી માતા, ભરતચક્રવર્તિ, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ, ચિલાતીપુત્ર વગેરે અનેક ભવ્યાત્માઓ ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાથીજ મોક્ષ પામ્યા છે. એજ રીતે અનેક જીવો વર્તમાનમાં મોક્ષ પામે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પામશે.

માટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનથી જગતના સર્વજીવોને સમભાવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાઓ—એજ અભિલાષા.

